

ROMANTİK EŞKIYALAR: TÜRK KÜLTÜRÜNDE ZEYBEK/EFE GELENEĞİNİN EDEBÎ TEMSİLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERSÖKÜM DENEMESİ*

Romantic Bandits: A Devaluative Attempt on the Literary Representations of Zeybek/Efe Tradition in Turkish Culture

Dr. Öğr. Üyesi Murat LÜLECI**

ÖZ

Tarihinde pek çok kültüre beşiklik etmiş Anadolu’da eşkıyalık geleneği önemli bir yer tutar. Ortaçağ’daki Alperen tipinin Anadolu’daki son halkalarından biri olarak kabul edilen zeybekler/efeler, kendilerine ait gelenek ve ritüelleriyle yüzyıllardır varlıklarını sürdürmektedir. Türk köylüsünün sembolü olarak da kabul edilen ve içlerinde zaman zaman eşkiya olarak adlandırılabilir yapıda grupların oluştuğu zeybekler/efeler, son yıllarda Eric Hobsbawm’ın sosyal eşkıyalık kavramı üzerinden temellendirilmektedir. Oysa Hobsbawm’ın sosyal eşkıyalık tanımında yer alan özgürlük, kahramanlık, adalet ve yardımseverlik, sınıfsal birer kategori olmaktan çok bir *değer* alanına karşılık gelmektedir. Zeybekler/efeler Batı-dışı modernleşmenin örneklerinden biri olan Türk tarihinde, devletin sağlayamadığı otorite boşluğundan doğan alanı doldurmak gibi bir işlev yerine getirmişlerdir. Modern dünyanın değerlerinin etkisiyle toplumda bir tür kültürel şizofreni yaşanmıştır. Çünkü modernite, yalnızca bir ekonomik gelişmeye değil, özellikle Batı-dışı toplumlarda toplumun kolektif bilincinde travmatik bir değer yitimine yol açmıştır. Bu değer yitimi, devlet otoritesiyle özellikle köylü arasında bir değer boşluğunun ortaya çıkmasına yol açmış, zeybek/efe geleneği de belirli bir ölçekte bu boşluğun içini dolduran bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum, Doğu ile Batı arasında kalan toplumun bir yandan modernleşme deneyimini yaşamaması diğer yandan geleneği devam ettirmek istemesinden kaynaklanan bir travmatik hâl olarak ortaya çıkmış; Doğu ile Batı arasında sıkışıp kalan ve bir tür kültürel şizofreni yaşayan bireyde, değerler dünyasının keşintiyeye uğradığı algısı ön plana çıkmıştır. Bu travmanın yarattığı ontik boşluk, bazı gruplarca değerler aracılığıyla doldurulmuştur. Sözü edilen kültürel değerlerin edebî temsillerine bakıldığında, zeybeklerin/efelerin öncelikli olarak adaleti tesis edici bir işlev yükledikleri anlaşılmaktadır. İkinci olarak zeybekler/efeler geleneksel kültürü devam ettirerek inancı korumakta, böylece halkın sembolik değer alanlarıyla örtüşen bir zemine yaslanmaktadır. Son olarak zeybeklerin/efelerin geleneksel toplumlara özgü töre, kahramanlık ve cömertlik gibi değerleri temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışmada zeybeklerin/efelerin hangi değer alanlarını doldurduğunun ortaya konabilmesi için Türk modernleşme süreci bir kırılma noktası olarak ele alınmış; bu kırılma noktasının öncesi ve sonrasında geçerli kültürel metaforlar tespit edilmiş ve ardından kültürel değerlerin edebî temsilleri incelenmiştir. Zeybeklerin sahip olduğu olumlu imajın geleneksel değerlerin temsiliyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle değerler üzerinden yapılacak bir okuma Türk kültüründe zeybek/efe geleneğinin anlamlandırılmasında önemli sonuçlar ortaya koyabilecektir. Bu çalışmada Kantarağasıza Ömer Selahaddin’in *Âdil Mevlâ* (1927), Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937) ve Yaşar Kemal’in *Çakırcalı Efe* (1972) romanlarında değersöküm gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Zeybek/efe, değer, kültürel metafor, modernite, kültürel şizofreni.

ABSTRACT

Banditry has an important place in Anatolia, which has been the cradle of many cultures. Zeybeks, considered as one of the last rings of the medieval Alperen type in Anatolia, have existed for centuries with their own traditions and rituals. Zeybeks, which are also accepted as the symbol of Turkish peasantry and which can be called bandits from time to time, have been based on Eric Hobsbawm’s concept of social banditry in recent years. However, elements such as freedom, heroism, justice and benevolence in Hobsbawm’s definition of social banditry correspond to a *value* area rather than a class category. Zeybeks fulfilled a function in Turkish history, which is one of the examples of non-Western modernization, to fill the gap arising from the depreciation caused by modernity. The modern world has given traditional societies a kind of cultural schizophrenia. This emerged as a traumatic experience arising from the fact that society, which is between the East and the West, experienced modernization on the one hand and wanted to continue the tradition on the other. Being stuck

* Geliş tarihi: 24 Temmuz 2021 - Kabul tarihi: 1 Nisan 2022

Lüleci, Murat. “Romantik Eşkıyalar: Türk Kültüründe Zeybek/Efe Geleneğinin Edebî Temsilleri Üzerine Bir Değersöküm Denemesi” *Millî Folklor* 136 (Kış 2022): 140-153

** İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, İstanbul/Türkiye, muratluleci@aydin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0627-274X.

between East and West and experiencing a kind of cultural schizophrenia, the individual has developed the perception that the world of values is interrupted. Modernity has led not only to an economic development, but also to a traumatic loss of value in the collective consciousness of society, especially in non-Western societies. This loss of value has led to the emergence of a value gap between the state authority and peasantry, and zeibek tradition has turned into a structure that fills this gap. Zeibeks filled this void created by this trauma through values. When we look at the literary representations of cultural values, zeibeks primarily assumed a function of establishing justice. Secondly, zeibeks kept their belief by maintaining the traditional culture in the field of belief, thus resting on a ground that coincides with symbolic value areas of people. Finally, zeibeks represented values such as custom, heroism and generosity peculiar to traditional societies. In order to reveal which value areas zeibeks filled, Turkish modernization process is considered a breaking point; following, valid cultural metaphors before and after this breaking point were determined and then literary representations of cultural values were examined. The positive image of Zeibeks is closely related to the representation of traditional values. For this reason, a reading on values will reveal more consistent and meaningful results in the interpretation of the zeibek tradition in Turkish culture. This study will perform a close reading of the values (devaluation) on Kantarağasızâde Ömer Selahaddin's novel *Âdil Mevlâ* (1927), Sabahattin Ali's *Kuyucaklı Yusuf* (1937) and Yaşar Kemal's *Çakırcalı Efe* (1972).

Keywords

Zeibek/efe, value, cultural metaphor, modernity, cultural schizophrenia.

Giriş

Halis zeybek yüreği yayla cevzine benzer. Dışı pek ise de içi gevrek. (...) Halis zeybeğin bir gözüne bıçak batsa öbürünü kırpmadan buna da sok der. (...) Halis zeybek, başrı yanıklarla beraber ağlar. (...) Öyleyse yaşasın zeybekler!

Kantarağasızâde Ömer Selahaddin, *Âdil Mevlâ*

Dünya tarihinde eşkıyalar, devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde üstlendikleri roller bakımından daima dikkati çekmiştir. Eşkıyalık öyle geniş bir zaman ve mekâna yayılmıştır ki “Avrupa’da olduğu gibi [örneğin] Japonya’da da şövalyeliğin, eşkıyalığın serpiştiğini, cömert yüreklerin aware’sini, asker keşişleri, tefekküre dalmış manastırları ve başucu kitaplarıyla hanımları görürüz” (Campbell 2003: 465). Sözü edilen coğrafyalar gibi Anadolu’nun tarihi de eşkıyalığın tarihi ile belli noktalarda kesişir. Türk kültüründe “Alperen” tipi ile özdeşleştirilen zeybeklerin/efelerin yolunun da zaman zaman eşkıyalık ile kesiştiğini görürüz. Batı Anadolu’daki efeliğin tarihi ise, Yaşar Kemal’in *Çakırcalı Efe*’sinde “kökü ta ötelere, derine dayanan bir gelenektir. Osmanlı’dan Bizans’tan daha eski” (Kemal 1980: 24) sözleriyle anlatılır. Zeybeklik ile eşkıyalığın kesiştiği noktanın bir tarafında olumlu, diğer tarafında ise olumsuz bir imaj yer alır. Şüphesiz, “zeybeklik iyi veya kötü de olsa mazide yaşadığımız bir sayfadır” (Dural 2005: 5) ve bu sayfayı oluşturan grupların sembolize ettiği değerler ve bu değerlerin edebiyatta nasıl bir alana karşılık geldiği konusu önemini korumaktadır. Bu değerlerin akademik çalışmalara konu olması, özellikle geleneksel toplumların modernleşme deneyimi bağlamında kültürel değerlerin nesilden nesle aktarılma biçimlerinin ortaya konması bakımından son derece önemlidir. Örneğin “W. J. Thoms, folklor adını önerdiği makalesinde geleneksel kültürlerin teknolojik ve kentsel dönüşüm süreçlerindeki yok oluşuna dikkat çekmiş, bunların derlenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının önemine işaret etmiştir” (Oğuz 2009: 7). Böylece Türk kültüründe zeybek/efe geleneğinin edebî temsillerinin incelenmesinin önemi daha da artmaktadır.

Zeybekler/efeler son yıllarda akademik çalışmalara konu olmakla birlikte, onların kültürel bir değer çözümlemesi ve bu geleneğin edebiyattaki temsilleri yeterince irdelenmemiş; örneğin Türk tarihinin en büyük eşkıyalarından biri olarak kabul edilen Çakırcalı Mehmet Efe’nin ve onun temsil ettiği değerlerin kültürel bir çözümlemesi henüz tam olarak gerçekleştirilmemiştir. Oysa Çakırcalı Efe, Batılılarca Türkler’in Robin Hood’u ve ‘Dağların Kralı’ olarak adlandırılmış, “eşkıyalık döneminde Batı kamuoyunca ilgiyle izlenmiş, onunla ilgili yazılar, İtalya, Fransa, İngiltere ve Macaristan basınında yer almış,

hatta İngiliz avam kamarasında bile bu ünlü eşkıya reisi ile ilgili tartışmalar yapılmıştı[r]” (Schmidt, 10-11; aktaran Yetkin 1996: 83). Buradan hareketle, kültürün önemli bileşenlerinden olan edebiyat metinlerinin incelenmesi, Türk kültüründe geniş çerçevede eşkıya, özel çerçevede ise zeybek/efe geleneğinin anlamlandırılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Zeybekler/efeler İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm’ın *Bandits* (1969) adlı çalışmasının ardından, bizde de onun yorumlarından hareketle değerlendirilmeye başlanmıştır. Oysa zeybek/efe geleneği Türk kültürünün bir parçasıdır ve bu geleneği yalnızca sınıf kavramı üzerinden değil, Türk modernleşmesinin özgül şartları çerçevesinde; modernitenin, güç kavramını bireyin ve toplumun yaşantısına sokarken erozyona uğrattığı değerler üzerinden temellendirmek gerekmektedir. Çünkü bizde eşkıyalık, moderniteden önce de var olmakla birlikte, modernitenin etkisiyle yaşanan kültürel travmaların yarattığı ontik boşluğu belli oranda değerler üzerinden doldurma işlevini yerine getirmiştir.¹ Bu nedenle eşkıyalığı ve zaman zaman eşkıyalık ile yolları kesişen zeybekleri/efeleri değer kavramı üzerinden okumak gerekmektedir.

Zeybekler/efeler, Türk kültüründe ideal insan tipinin Anadolu’daki sembolleri arasında yer alır. Bununla birlikte zeybeklerin/efelerin, içinde buldukları şartlara bağlı olarak eşkıyalık olarak ifade edilen faaliyetlerde bulduklarını görürüz. Zeybeklik, eşkıyalık tarihi üzerinden temellendirildiğinde, ilk olarak yüceltilen ve geleneksel özellikleriyle ön plana çıkarılan olumlu eşkıya, onun yanı başında ise “meşru devlete karşı koy[up], halka zarar veren bir ekseninde kaleme al[ın]an” olumsuz eşkıya tipi karşımıza çıkar (Gözütok 2011). Burada amacımız zeybeklerin/efelerin kolektif şuurlarındaki izdüşümlerini çözümleyebilmek ve bu olumlamanın modernitenin açtığı boşluk olgusuyla bağlantılarını ortaya koyabilmektir.²

Son yıllarda Türkiye’de yapılan çalışmalar Hobsbawm’ın sosyal eşkıyalık kavramı üzerinden yapılan okumalar şeklindedir (Öztoprak 2016; Yıldırım 2020; Yılmaz 2020). Hobsbawm’ın görüşleri eşkıyalık tarihi için önemli bir çerçeve oluşturmakla birlikte, bu çerçevenin Türk kültüründeki zeybek/efe geleneğini açıklama potansiyeli sorgulanmalıdır. Son yıllarda Batı’da yapılan çalışmalarda, farklı eşkıyalık deneyimlerinin özgül kavramlarla açıklanması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Hobsbawm’ın kategorik yaklaşımını eleştiren Anton Blok (2001), sınıf kadar *değer* kavramına da vurgu yapmış; Latin Amerika Edebiyatı’nda eşkıyalığın yerini inceleyen Juan Pablo Dabove (2007), bazı grupların geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesinde ortak değerlerin önemli bir rolü olduğunu ifade etmiş; Panos Sophoulis (2020), Yunanistan ve Balkanlar’da eşkıyalık ile özdeşleştirilen bazı eylemlerin bir dizi *değere* karşılık geldiğini belirlemiştir. Bu görüşler ışığında, Türk modernleşmesinin bir parçası olarak değer kavramının araştırılmasının zeybek/efe geleneğinin yeniden üretilme biçimlerinin ortaya konmasında büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Değer Bilgisi ve Değersöküm

Değer, “yaşamda neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair geliştirilmiş inançlar bütünü” biçiminde tanımlanır (Hornby 2015: 1668). *Değerin* felsefi karşılığı ise, “kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey” biçimindedir (TDK 2011: 607). Buna bağlı olarak “değer öğretisi, tek tek ahlaki ya da estetik değerlerden daha çok genel anlamda *değerle* ilgilenir. Değer kuramcıları bir yandan değerlerin çokluğunu ve çeşit çeşit oluşunu vurgularken, bir yandan da değerlerle ilgili gerçeğin farklı biçimlerini uyarlama yoluna giderler” (Ulaş 2002: 337). Değer görüşü bilimcileri olarak bilinen Edmund Husserl, Max Scheler ve Nicolai Hartmann için değerler evrensel ve zaman-üstüdür. Hartmann, değerlerin zaman-üstü ve tarih-üstü olduğunu,

bununla birlikte değerlere ait bilincin değişime uğrayabileceğini söyler (Hartmann 1932: 88). Hartmann'a göre moral görüngüler maddî şeylerden farklı bir varlık alanının, değer alanının deneyimleridir. Şu durumda değişen, değerler değil, değerlere ait farkındalığımızdır. Husserl ise "etik bilinç" kavramından söz eder. Husserl'e göre moral bilinçten süzülen *ethos*, yani değerler sistemi, sürekli bir yenilenme hâlinindedir. Husserl'e göre "tin, doğal dünyanın nesneleriyle aynı varlıksal düzeyde değildir ve bu yüzden aynı açıklama kategorilerine tabi tutulmamalıdır. Bu bakımdan sosyal olaylar doğada olanlarla bir tutularak aynı yöntemlerle açıklanamaz" (Gülenç 2014: 19-20).

Değersöküm, tinsel bir varlıksal düzeye sahip olan sosyal olayların değerler üzerinden anlaşılmaya çalışılması için girilen bir yakın okuma denemesi olarak teklif edilebilir. Değersöküm, tinin değişken doğasını dikkate alarak değerlerin yeniden üretilmesi ve yorumlanmasını önceleyen bir okuma biçimi olarak da görülebilir. Burada Jacques Derrida'nın *yapısöküm* kavramının akla gelmesi doğaldır. Burada şu kadarı söylenebilir: Yapısökümün metinle anlam arasındaki ilişkiyi incelemesi gibi, değersöküm de metinle değer arasındaki ilişkiyi inceleyecektir. Buradaki hareket noktamız, *değerin* mimetik biçimde dış dünyanın ideal yönünü yansıtmaktan ziyade, metnin kendisi üzerinden yeni değerler üretme potansiyelini vurgulamaktır.

Modernizmin Değerleri ve Kültürel Şizofreni

Modernite, insanın tabiat, varlık ve evrenle ilişkisini yeniden düzenleyen bir algı değişiminin yansımasıdır. Bu değişimin derinlerinde insanın Tanrı, en azından Tanrı düşüncesiyle giriştiği bir güç savaşımının izleri yatar. Descartes'in "*Cogito Ergo Sum*"u, mutlak metinleri önceleyen Ortaçağ'daki skolastik tavrın bir taşlanmasıdır. Akıl, gözlem ve deney üçlüsü üzerinden modern bireyin savaş açtığı Tanrı, Batıların gözünde gittikçe daha da zayıflayacak; yirminci yüzyılla birlikte Nietzsche'de ifade bulunduğu şekilde Tanrı, insanın yaşamından büyük oranda çekilecektir. Modernite gücü göklerden yere indirmiştir.

Modernite, dogmatığın yerine seküler olanı koyarken bir yandan da geleneği kesintiye uğratmış, değerleri de güçlü biçimde sarsmıştır. Anthony Giddens (2016: 93), modern-öncesi dönemi güven ortamı üzerinden temellendirirken bu ortamı sağlayan faktörlerden biri olarak dini gösterir ve insan yaşamının ve doğanın Tanrısal bir yorumunu sağlayan inanç ve ritüel uygulama tarzları olarak dinsel kozmolojilerin önemli bir yer tuttuğunu söyler. Modernite, değerleri algılama durumunda gerçekleşen paradigma değişimini işaret eden kırılma noktalarındandır. Bu değişim bizi *değer yitimi* olgusuna götürür. Modernite, değerler dünyasında da bir dönüşüme sebep olmuştur. Bu süreç en geniş tabirle, gelenekselden moderne doğru evrilir. Bu süreçte geleneksel değerlerin yerini modern değerler alacaktır. Örneğin "geleneksel-dinî değerler yerini bazı modern-seküler değerlere bırakırken batıl inançlar yerini modern bilimsel değerlere, geleneksel yerel ya da bölgesel değerler yerini duygusal uyuma ve ulusal birliğe bırakmıştır" (Gosh 2018).

Modernitenin değerler dünyası üzerinde yarattığı etkilerin belirlenebilmesi için modernite öncesi ve sonrasının karşılaştırmalı bağlamda incelenmesi kaçınılmazdır. Giddens, bu dönemleri güven ve risk ortamları üzerinden çözümler ve modern-öncesi dönemin risk ortamında yağmacı ordular, yerel beyler, haydutlar ve hırsızlardan kaynaklanan insan şiddeti tehdidinden söz eder. Modern-sonrası dönemde Giddens'in sözünü ettiği güven ve risk ortamları birleşmiş, Türk modernleşmesinde eşkıyalar kültürel şizofreniyle ortaya çıkan boşluğu doldurma işlevini yerine getirmiştir. Böyle bir bağlam bizi geleneksel toplumların moderniteyle karşılaşma süreçlerine götürür. Modernite, geleneksel toplumlar için her şeyden önce bir kesinti hâlinde ortaya çıkar. Burada gelenek, alışkanlığın,

devamlılığın ve düzenin; modernite ise alışılmadık olanın, süreksizliğin ve kaosun sembolüdür. Bu kesinti, Foucault'nun sözünü ettiği kırılma noktalarından biri olarak “modern episteme” ile yakından ilişkilidir (Foucault 2002). Ancak bu deneyim, geleneksel toplumlar için kırılmadan çok bir kriz olarak kendisini göstermiştir. Burada Ahmet H. Tanpınar'ın modern Türk edebiyatının bir medeniyet kriziyle başladığına dair sözü hatırlanmalıdır (Tanpınar 2014: 104). Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni* adlı önemli çalışmasında bu travmatik deneyime hazırlıksız yakalanan bireyin bilincini şöyle anlatır:

Tüm derinliğiyle karşımda yayılan yeni nesnelere ve beni hazırlıksız yakalayan yeni fikirler bana yabancı. Bunları tanımak için zihnimde ne elverişli sözcükler ne de uygun tasvirler var. Bilgi alanımda apansız ortaya çıkıyorlar ve ele geçirilmez tarafları var. Bunları gördüğüm, bunlardan yararlandığım, bunlara hükmettiğim kadar maruz kaldığım da doğru fakat hafızamın akışında bir yerlerde asılı kalıyorlar. Oluşumlarının tarihini çizemiyorum, doğuşlarına da tanık olmadım. Ne ortaya çıkışlarından önce art arda gelen bunalımları yaşadım ne de onlara var olma olanağı veren üretim biçimlerini. Sıyırıp atamadığım zorlamaları başıma musallat eden, alışkanlıklarımı alt üst eden ve bir türlü açıklığa kavuşturamadığım akıl almaz şeyler bunlar. Bununla birlikte onlardaki bir taraf beni cezbediyor, çekiyor ve tüm çabamı harcamama rağmen onlardan yardım almaktan alıkoymuyorum kendimi (Shayegan 1991: 12).

Modernite, Türk kültüründe alışkanlıkları alt üst etmiş, travmanın sarstığı değerler alanı, bazı yönlerden zeybekler/efeler aracılığıyla temsil edilir hâle gelmiştir. Bunun gerekçelerinden biri, geleneksel toplumlarda değişikliğin tabii kabul edilmemesidir. Çünkü değişiklik, “statik bir idealden ayrılmadır. Bu değişme tehlikeli bir iştir, durdurulması ve eski duruma dönülmesi gerekir. Zaten değişikliğe kötü niyetli kimseler sebep olmuştur” (Mardin 1991: 245). Eşkıya arketipinin ilk örneği olarak kabul edilen Robin Hood'un modern dönemdeki temsilini araştıran Jianguo Chen, eşkıyaların var oluş çerçevesini modernite-gelenek bağlamında çizerken onları romantik haydutlar ve eski zamanların insanları olarak niteler. Chen'e (2008: 231) göre “bu kişiler yalnızca ilham aldıkları geleneklerle yaşarlar. Kentleşme, varoluşlarını bir belirsizlik ve kökünden kopma duygusuyla tehlikeye atarken gelenekler onlara rahatlatıcı bir güvenlik ve aidiyet duygusu verir”. Eşkıyalık, modernitenin kesintiye uğradığı geleneğin yeniden bir düzene kavuşmasını temsil ediyor gibidir. Kaldı ki, “haydutluk topluma herhangi bir değer vermediyse, sırf haydutlar ilginç olduğu için şiddetlerinin görmezden gelineceğini ve halının altına süpürüleceğini hayal etmek zordur” (Currot ve Fink 2012: 477). Bu noktada zeybeklerin/efelerin hangi değer alanlarını temsil ettiğinin anlamlandırılabilmesi için eşkıyalığın tarihine uzanacağız.

Eşkıyalığın Kısa Tarihi

Aristoteles, *Politika*'sında (1959: 35) eşkıyalığı tıpkı avcılık ve balıkçılık gibi normal, ekonomik [hayatta kalmak için gerekli] bir davranış biçimi olarak görür. Ona göre “bazı insanlar avlanarak yaşarken bazı insanların avlanma biçimleri farklıdır. *Örneğin bazıları eşkıyalık yapar*; göl, bataklık, nehir veya bir denizin kıyısında yaşayanlar da balıkçılık yaparak yaşarlar (...) Bazıları çobanlık ile eşkıyalığı birleştirirken bazıları da çiftçilik ile avcılığı bir arada yürütür.” Diğer yandan “Platon, [eşkıyalık olgusuna karşı] tahmin edilebileceği gibi, daha eleştirel yaklaşır. Platon eşkıyalığı avcılığın bir türü olarak sınıflandırmakla birlikte, tek iyi türü olarak gördüğü at sırtında dört ayaklı hayvanların peşinde koşmanın aksine, eşkıyalığı avcılığın kötü bir türü olarak eleştirir” (Shaw 1984: 26). Ortaçağ'da eşkıyalık, asıl yankesici/soyguncu anlamından farklı bir dizi kavramı karıştırmak için metaforik olarak kullanılmaya başlanmış, “örneğin isyanların elebaşları ve

meşru güçlere meydan okuyanlar, işgalci güçler ya da güvenilmez paralı askerler eşkiya olarak tabir edilmiştir” (Sophoulis 2020: 7-8).

Hobswbawm sosyal eşkıyaları, “toprak ağasının/derebeyinin ve devletin gözünde suçlu olsa da kendisini köylülerle özdeşleştiren ve halk tarafından kahraman, hak savunucusu, intikamcı, adalet savaşçısı, hatta belki de kurtuluş önderi ve her halükârda hayranlık duyulacak, yardım edilmesi ve desteklenmesi gereken kişiler” olarak tarif eder (Hobswbawm 1981: 17). Hobswbawm’ın sözünü ettiği adalet, hak ve yardımseverlik birer *değer* olmakla birlikte; onun, eşkıyalığı bir olgu olarak tarif ederken özellikle eşkıyalara gösterilen sempatiyi değer parantezine almamış olması, onun büyük oranda sınıf kavramına saplanmış olmasından kaynaklıdır.

Hobswbawm, modernleşmenin, yani ekonomik gelişme, etkili iletişim ve kamu idaresinden oluşan birleşimin, sosyal dâhil, her türlü haydutluğu doğduğu koşullardan yoksun bıraktığını söylerken, moderniteyi açık bir biçimde ekonomik gelişmeyle özdeş sayar. Oysa gücü göklerin katından yerlerin katına indiren modern dünya görüşü, para, bilgi, şöhret, kariyer, başarı gibi kavramlar üzerinden bireyi her şeyin fazlasını elde etmeye odaklarken geleneksel değerleri de yerinden oynatmış, bir değer erozyonu yaratmıştır. Zeybeklik/efelik bu noktada değerlerin yerini dolduran bir katalizör işlevi görecektir. Bu, özellikle Batı-dışı modernite olarak temellenen Türk tarihindeki eşkiya tipolojisi için geçerlidir.

Bir Geleneğin Son Halkası: Zeybekler/Efeler ve Edebî Temsilleri

Zeybekler/efeler, öncelikle Türk halk kültüründe kendine özgü gelenek ve ritüelleyle yüzyıllardır varlıklarını sürdüren bir sosyal topluluktur. Diğer yandan mert ve hareketli kişiliklerinden dolayı askerlik mesleğine yakın durmuş, bu da devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda bazı zeybeklerin merkezî otoriteyle yaşadıkları sorunlar nedeniyle eşkıyalıkla yollarının kesişmesine sebep olmuştur. “Zeybek” sözcüğünün kökenine dair pek çok görüş ileri sürülmektedir. Örneğin zeybek *Divanü Lügat’it-Türk*’te sağlam ve anlayışlı insan anlamını karşılar. Sözcük, *Lehçe-i Osmanî*’de “hafif tüfenkçi asker – Devlet-i Selçukiye zamanında Teke ve Aydın civarından Mısır’a celb olunan zeybak [zîbakî, civa gibi, hareketli ve mert], zabtiyye askeri” biçiminde tanımlanır (Ahmet Vefik Paşa 1889: 428). Bu tanımların yanı başında zeybekler/efeler, “arkalarında sayısız türkü ve oluşan koca bir eşkiya motifi, mitosu ve literatürü” bırakmıştır (Yaltırık 2020).

Zeybekler üzerinden türkü ve halk oyunu gibi birçok kültür unsuru da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Özçelike’e göre zeybekleri ücretli asker, koruma veya eşkiya olarak dar bir perspektiften değerlendirmek bizi hataya sevk edecektir:

Zeybekliği, sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade; yüzyıllarca profesyonel meslek olarak korsanlık yapıp gemilerde savaşan, donanmaya veya kalelere levend/sekban yazılan, iş bulamadığı ya da kaçak duruma düştüğü zamanlarda ise Celali reislerinin ya da bölükbaşlarının emrinde şehirler yağmalayan ve yaklaşık 300 yıllık bir evrimlenin ardından nihayet mahallî özellikler göstermeye başlayan müsellah Batı Anadolu gençleri olarak tanımlamakta fayda bulunmaktadır (Özçelik 2019: 335).

Bizi burada asıl ilgilendiren zeybekler/efeler arasında merkezî otoriteye başkaldırıların zaman zaman da olsa halktan gördükleri desteğin kolektif suuraltının ortaya konabilmesidir. Zeybeklerin/efelerin eşkıyalıkla yollarının kesişmesi sonucu soygunculuk, yol kesme gibi kötü eylemlere karışmaları onların birer anti-kahraman olarak görülmesine yol açmıştır. Diğer yandan modern dünyanın değerlerinin etkisiyle ortaya çıkan kültürel şizofreni ortamında toplumun yapısında meydana gelen bozukluklara alternatif üreten ve

geleneksel değerleri temsil etme rolü üstlenen zeybeklerin bu özellikleri, onların edebiyatta romantik bir imajla kurgulanmasını da sağlamıştır. Onların çevresinde romantik bir söylem oluşmasının nedenlerinin başında, temsil ettikleri değerler yer alır. Bu değerler Türk kültüründe zaman zaman tarihi bir şahsiyet, zaman zaman da bir destan kahramanı olarak görülen Koroğlu'nun adı çevresinde oluşmuş anlatılarda da kendisini gösterir. Koroğlu'nun merkezî otoriteye başkaldırması olsa bile, geleneksel değerleri temsil eden kişiliğinden dolayı, bir kahraman olarak temellendirildiğini görürüz. Zaman içinde eşkıyalık ile yolları kesişen zeybekler de buna benzer bir işlevi yerine getirir. Yaşar Kemal, bunu şöyle dile getirir:

Çakırcalı zengin soyuyordu. Fabrika yakıyordu. Önüne geleni öldürüyordu. Artık hükümet ortadan silinmiş gibiydi. Dövüşü, kavgası olan, zulüm gören, yoksulluğa düşen, kız kaçırın, hükümete değil, Çakırcalı'ya geliyordu. *Çakırcalı bir mahkeme, Çakırcalı bir maliye, Çakırcalı doktor, Çakırcalı ilaçtı* (Kemal 1980: 68).

Zeybeklerinin temsil ettikleri değerler, onların edebiyatta Batı'daki melodrama türüne yakın biçimde kurgulanmasını sağlamıştır. Melodram “trajedi, komedi, pandomim ve gösterinin doğasını içeren, düzyazıda yer alan ve popüler bir izleyici kitlesine yönelik bir dramatik anlatıdır” (Rahill 1967: xiv). Melodramın bu özelliği evrensel bir olgu olarak değer ile evrensel bir dilin ürünü olan edebiyatı aynı düzlemde buluşturmuş, farklı edebiyat geleneklerinde eşkıyalar, ortak motiflerden hareketle kurgulanmıştır. “Melodram başka bir tür öfkeyi de tetikler: Değerlerin aşırı biçimde yıpranması (adaletsizlik) karşısında duyulan öfke, üzüntü, güçlünün zayıf olanı -fiziksel şiddet kullanmak da dâhil- ezdiğini gördüğümüzde yaşadığımız o derin rahatsızlık ve kızgınlık hâli” (Singer 2001: 40). Böylelikle zeybeklerin temsil biçimlerini daha geniş bir çerçeveye yerleştirmek mümkün hâle gelmektedir.

Paul S. Cassia'nın gözlemine göre, “Akdeniz ülkelerinde eşkıyalar, nesilden nesle aktarılan, yerel alanlarını ve geçici doğalarını aşarak onlara kalıcılık ve güç veren milliyetçi metin ve söylemler aracılığı ile romantikleştirilmektedir (Cassia 1993: 774). Ünlü Alman şairi ve filozofu Friedrich Schiller'in *Eşkıyalar* adlı tiyatrosu Avrupa'da melodram türünün ortaya çıkışında etkili olmuştur (Hammer 2001: 32). “Zeybeklerin ortaya çıkışlarında, halk tarafından korunup kollanmalarında dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları etkili [olmuştur]” (Öztoprak 2016: 22). Biz bu koşulların değer olgusuyla yarıdan ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Kültürel Değerler ve Kültürel Metaforlar

Kültür, “bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek-görenek ile toplumun bir parçası olarak insanın kazandığı diğer yetileri de içine alan karmaşık bir bütünlüktür” (Tylor 1871: I). Modernitenin yarattığı en büyük etkilerden biri süreksizliktir. Foucault'nun modern episteme dediği şey biraz da bu kırılmanın ifadesidir. Batının süreksizlik olarak yaşadığını, Batı-dışı toplumlar bir kriz olarak yaşamıştır. Shayegan bu olguyu “durmadan çakışan ve birbirlerini biçimsizleştiren heterojen zihinler arasındaki duraklamalı çatlak” olarak tanımlar (1991: 69). Batı-dışı toplumlarda kültürel değerler modernitenin de etkisiyle kaotik bir alana çekilir. Değerlerin travmatik alanda varlığını sürdürmesi zaman zaman yasadışı yollara başvuran zeybeklerin/efelerin, temsil ettikleri değer alanlarının etkisiyle, halktan destek gördüğü değerlendirilebilir. Türk edebiyatında bu değer alanları özellikle adalet, inanç ve gelenek çevresinde toplanmaktadır.

Değer Alanı	Geleneksel Toplum	Şizofrenik Toplum	Zeybekler/Efeler
Adalet (Ekonomik Ahlak)	Denkserlik	Kaynakların Batılı konsorsiyumlara devri (Kapitalizm etkisi)	Adaleti tesis edici Efe
İnanç	Mutlak güç: Tanrı	Tanrısal gücün devri/paylaşımı	İnancını koruyan Efe
Gelenek	Sürekli	Kesintiye uğramış	Geleneği devam ettiren Efe

Zeybek/efe geleneğinin hangi değer alanlarını temsil ettiğini gösterebilmek için kültürel metaforlara bakacağız. Çünkü “bir kültürdeki en temel değerler, o kültürdeki en temel kavramların metaforik yapısıyla uyumlu olacaktır” (Lakoff ve Johnson 1980: 22). Kültürel metafor, “bir toplumda çoğu bireyin duygusal ve bilişsel olarak kendisini özdeşleştirdiği/anlamli bulunduğu ve onun aracılığıyla milli kültürü ve referans çerçevesini derinlemesine tanımlamanın mümkün olduğu önemli bir fenomen, kurum veya etkinliktir” (Gannon 2004: 37). Bir milletin duygusal ve bilişsel yapısını yansıtması dolayısıyla kültürel metaforlar, özellikle toplumların kırılma dönemlerindeki zihniyet değişiminin yansıtılması bakımından önemlidir. Kurgusal metinlerde zeybeklerin/efelerin özdeşleştirildikleri metaforlar, onların temsil ettiği değerler dünyasının anlamlandırılması için verimli bir çerçeve sunmaktadır. Örneğin Türk kültüründe “baba”, toplumu meydana getiren bireyler tarafından ortaklaşa şekilde güvenin, geçmişin ve geçim ile özdeşleştirilir. Bu nedenle babanın yokluğu da rehbersiz kalış olarak yorumlanabilir (Parla 2008: 100). *Araba Sevdası*’nın Bihruz Bey’i babasız kalan ve “Baba-oğul-ev üçgeninde, babanın yokluğunda rehbersiz kalarak baştan çıkan oğul, günahlarıyla haneyi de yıka[n]” bir tip olarak karşımızdadır (Parla 2008: 100). Bihruz Bey, kültürel şizofreniye yakalanmış bireyi temsil ederken örneğin *Çakırcalı Efe*’de efeler dikkat çekici biçimde “baba” rolü üstlenir:

Bu sizin çeyizliğiniz kızlarım. Efem böyle münasip görmüş, *Efe demek baba demek...* Beş altı gün içinde on iki kadar köy dolaştılar. Genç kızları donattılar. Delikanlılara başlık verdiler. Hastalara ilaç parası, yoksullara ekmek (Kemal 1980: 52-3).

Bir kültürel metafor olarak “baba” metaforu, kültürel şizofreniye kapılan bireyin karşısında geleneksel kültürü temsil eden bir değer alanına karşılık gelmekte, bozulmanın onarılması türünden bir işlev yerine getirmektedir.

Kültürel Mod	Kaynak	Kültürel Metafor	Örnek Metin
Geleneksel	Mutlak Metin	Tanrı (Kadir-i Mutlak)	Kuran-ı Kerim (Nisa 11-21)
Şizofrenik	Geleneksel- Modern	Günahkâr/Mirasyedi	“Alelümüm bütün <i>mirasyedilerin</i> düşündüğü gibi Bihruz Bey de servetini yemekle bitmez tükenmez zannediyordu” (Recaizade Mahmut 1985: 19).
Değerli	Efeliğin Töresi	Baba	“Efe demek baba demek” (Kemal 1980: 52).

Kapitalizmin Burjuva Değerlerine İsyan

Zeybeklerin/efelerin anlamlandırılmasında *değer* olgusunun önemini ortaya koyabilmek için Türk modernleşmesinde ekonomik yapıda meydana gelen ve halkın Batı değerleriyle özdeş kabul ettiği davranış biçimlerinin analizi önem kazanmaktadır. Zeybeklerin/efelerin edebî temsillerinin, modern toplum düzeni ile birlikte yeniden biçimlenen devletin yapısı ve üretim-tüketim ilişkileriyle yakından ilgisi bulunmaktadır. Çünkü “modern dünyayı biçimlendiren ana dönüştürücü güç kapitalizmdir. Feodalizmin çöküşü ile birlikte yerel tımara dayalı tarımsal üretim, ulusal ve uluslararası pazarlar için yapılan üretimle yer değiştirir; bu noktada, yalnızca sınırsız çeşitlilikle maddi ürünler değil, insanın iş gücü de metalaşır” (Giddens 2016: 18). Metalaşan iş gücünün ve Batı’da yeniden biçimlenen üretim-tüketim ilişkilerinin Osmanlı Devleti’nin idari ve ekonomik yapısını etkilemesi kaçınılmazdır.

Şerif Mardin, Osmanlı Devleti’ni “mali devlet” olarak nitelerken, devletin başlıca ekonomik politikasını da “kırsal ekonomiden vergi alımını azamileştirme çabası” olarak tanımlayarak Osmanlı’nın ekonomik sistemiyle uyumlu ekonomik ahlakı da *denkserlik* olarak belirtir. Denkserlik, “toplumsal hiyerarşinin kaçınılmaz ve haklı olarak kabul edilmesini içerir” (Mardin 1991: 206-210). Ayrıca “XIX. yüzyılda iltizam kısmen devlet kontrolü altına alınmıştı ama bundan sağlanacak yararlar bile Batılı devletlerden oluşan ve Duyûn-u Umumiye diye bilinen bir konsorsiyumun, tarımdaki en fazla gelir yaratma umudu olan kaynakların kontrolünü eline geçirmesiyle sıfırlanmıştı” (Mardin 1991: 209). Böylelikle Batı’nın modern kapitalist sisteminin ekonomiyi baskıladığı, bunun da gelir dağılımında bir adaletsizliğe yol açtığı görülür. Böylece zeybeklerin/efelerin bir *değer* olarak adaleti savunmaları daha anlamlı hâle gelir.

Eşkıyaların özelliklerinden biri hak savunuculuğudur. Bu yüzden “adaletsizliği, baskıyı, zulmü, dengesizliği, yoksulluğu kaldırmak, güçsüzün ezilmekten kurtulmasını sağlamak için işe koyulan ‘sosyal’, bir başka deyişle ‘erdemli’ eşkıyanın imajı çok önemlidir” (Yetkin 1996: 18). Kantarağasızâde’nin *Âdil Mevlâ*’sında Deli Mehmet Efe’nin adalet duygusu şöyle anlatılır:

Hana döndüğüm belli hesabı ettim: Ezmir’de incirin okkası otuz kuruş. Bandırma’da kırk beş, İstanbul’da elli. Vagon bedava. İstanbul’a kadar beş kuruş için neyleyem, Bandırma’da satarım. Ben ise beş bin okka inciri Ödemiş’te beş yüz liraya satın almıyды. Cavır malıydı emme gönül rızasıyla almıyды ha, zorla değil. Sinan — Bilirim. *Sapına kadar adaletlisindir. Haksızlık etmemek için kantarın topunu kıl kadar kaçurmaktan korkarsın* (Kantarağasızâde 1927: 44).

Deli Mehmet Efe’nin adaletli oluşu, modern-kapitalist sistemin etkisiyle bozulan toplumun yapısındaki boşluğun doldurulmasının sembolüdür. Bu, yukarıda sözü edilen ontik boşluğun doldurulması demektir. Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf*’unda Yusuf’un karakterizasyonunda köylülerle kurduğu bağ, o dönemin çatışmalarını yansıtır. Bu çatışmalar Kuyucaklı Yusuf’a romantik bir kimlik vermiştir:

Yusuf bütün vücudunun demir çemberlele sarıldığını zannederek kımıldadı. Yüzü, pis bir şeyin üzerine tükürüyormuş gibi, tiksinen bir ifade almıştı. (...) Sanki içinde ayrıca yaşayan bir başka Yusuf vardı ve o, bu ekmek parası için çırpınan, fakir köylülerden vergi almak için bağırıp çağırın zavallıya istihfafla bakıyor ve ondan iğreniyordu (Ali 2019: 212).

Kuyucaklı Yusuf romantizmin doğal/yapay karşıtlığına indirgenebilecek bir değerler sistemi üzerine temellenir (Moran 2001: 38). Ali’nin Jean Jacques Rousseau’dan etkilenmediğini belirten Berna Moran, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl romantikleri için ortak

sayılabilecek fikirlerin ve bunların oluşturduğu genel bir dünya görüşünün *Kuyucaklı Yusuf* taki kişileri belirlediğini, dile getirilen düşüncelere ve değerlendirmelere bir temel teşkil ettiğini” dile getirir (Moran 2001: 38).

Bir Juggernaut Vakası ve Haksız Güce Başkaldırı

Modernite bireyin nesneyle kurduğu ilişkileri ve değerler dünyasını temelden dönüştürmeye uğratır. Buradaki mücadele akılla inanç arasındadır. Bu anlamda Nietzsche'nin yapmaya çalıştığı şey, yeni varoluş değerleri yaratabilmektir. “Nietzsche'nin ‘Tanrı öldü’ deyişinde en iyi anlatımını bulan bu ölü alınmaz süreç, *insanlığın var oluş karşısında belli amaçlardan ve değerlerden yoksun kalarak boşluğa doğru sürüklenmekte oluşuna eşdeğerdir*” (Ulaş 2002: 338). Bu türden topyekün bir algı değişimi toplumsal dönüşümleri de beraberinde getirecektir. Modern birey için güç, nasıl Tanrı'nın elinden alınması gereken bir yetki(nlik) ise modern toplum için de paylaşılması gereken bir güçtür. Modern toplum siyaseten ulus-devletin üniter yapısından kaynaklanırken üretim-tüketim ilişkileri bakımından da köklü bir dönüşümü hazırlar. Üretim-tüketim ilişkilerinin dönüşmesi ve kârın paylaşılması, aynı zamanda gücün de bölüşülmesi anlamına gelir. Geleneksel tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçerken yaşanan güç savaşımı, devlet otoritesinin zaafa uğradığı durumlarda ekonomik kaynakların paylaşımında bazı dengesizlikleri de beraberinde getirecektir.

Modernite, Batı'da insanın Tanrı ile ilişkisini yeniden düzenleyen bir zihniyet değişiminin de adıdır. Bir kültürel ve sosyal kurum olarak dinin Batı düşünündeki gelişim evreleri bu yazının konusunu aşmaktadır. Bizi burada ilgilendiren, Batı Anadolu'da eşkıyalığın kültürel şizofreninin etkisiyle değişen toplumda nasıl bir değer alanına karşılık geldiği, hangi ontik boşluğu doldurduğudur. Çünkü eşkıyalar köylü halkla aynı değer alanına ait görünmektedir. Barkey'in deyişle “eşkıyalar, köylü toplumunun uçlarında yaşamalarına rağmen, bu topluluğun değerlerini paylaştıklarından aynı sembolik alana aittirler; böylece köylüler, eşkıyaların siyasi ve sosyal ideolojisini paylaşır ve çoğu zaman onlarla ittifak kurarlar” (Barkey 1994: 178). Bu sembolik alan geleneksel toplum inancına bağlıdır. Oysa modern dünyanın kapitalist baskısıyla tüketim kültürü artmış, iş gücü metaya dönüşmüş, toplumun manevi genetiği çözülme sürecine girmiştir. Bu noktada Giddens'in Juggernaut kavramsallaştırması akla gelir:

Juggernaut, ona direnenleri ezip geçer; kimi zaman düzgün bir yol izler gibi görünürken kimi zaman da önceden kestiremeyeceğimiz yönlere doğru beklenmedik biçimde sapar... *Modernlik kurumları var olmayı sürdürdükçe bu yolculuğun doğrultusunu da hızını da asla tümüyle denetleme gücünde olamayacağız*. Dolayısıyla, hiçbir zaman kendimizi tümüyle güven içinde duyumsama olanağımız da olmayacaktır. Çünkü bu aracın üzerinden gittiği alan etki gücü yüksek risklerle doludur. *Ontolojik güvenlik ve varoluşsal kaygı duyguları çelişik biçimde bir arada var olacaktırlar* (Giddens 2016: 125).

Geleneksel toplumda varlığını uzun süre sürdürmüş olan mutlak Tanrı inancının yerini Juggernaut almıştır artık. Juggernaut, frenleri patlamış, kontrol altına alınamayan ve önüne geleni ezip geçme potansiyeline sahip dev bir araçtır. Modernitenin etkisiyle kültürel şizofreni yaşayan toplumda inanç artık güveni değil, güvensizliği temsil eden kaotik bir alandır. Bu kaotik alanda Tanrı'nın mutlak gücü, Juggernaut'un kontrol edilemez gücüne dönüşmüştür. Bu kontrolsüz güç, Osmanlı-Türk toplumunda feodal tarım toplumunun uzantısı ve Tanrısal gücü temsilcisi konumundaki devletin otorite boşluğundan yararlanan toprak ağaları eliyle manipüle edilir. *İnce Memed*'in Abdi Ağa'sı böyle bir gücün temsilcisidir:

Duyduk ki gâvur Abdi de ağa olmuş. Duyduk ki köylüleri kul gibi çalıştırır, hepsini aç kormuş. Kış gelince acımdan ölmüş millet. Diyorlar ki Abdi'nin izni olmayınca

kimse evlenemez, kimse köyden dışarı bile çıkamazmış. Diyorlar ki Abdi köylerde, sopyayla döve döve adam öldürürmüş. Beş köyün hükümeti, padişahı Abdi imiş. Astığı astık, kestiği kestik... Vay bre Keçisakallı Abdi! Abdi ağa olmuş ha! (Kemal 1958: 64).

Abdi Ağa ile onun kul gibi çalıştırdığı köylüler arasındaki ilişki Hobsbawm'ın sınıfa dayalı, hegemonik bir ezen-ezilen ilişkisi üzerinden açıklanabilecek olsa bile; efeler, güç boşluğundan ortaya çıkan alanı dolduran bir koruyucu rolü üstlendiğinden, bu rol bir *değer* alanına karşılık gelir. Bir başka deyişle, efe haksız güce başkaldırarak inancı doğrultusunda hareket etmekte ve geleneksel kodları kullanmaktadır.

Juggernaut'a, başka bir deyişle haksız güce başkaldırı, zeybeklerin/efelerin edebî temsillerinde önemli yer tutar. Juggernaut "insanlar olarak ortaklaşa bir dereceye kadar yönlendirebildiğimiz; ancak denetimimizden çıkıp parça parça olabilmeye tehlikesini taşıyan çok büyük bir güce sahip, başıboş bir araç[tır]" (Giddens 2016: 125). Unutulmamalıdır ki, Çakırcalı Efe feodal toprak ağaları ile mücadele ederken Çakırcalı olmuştur (Kemal 1980: 127-129).

Geleneğin Devamlı Yolcuları

Zeybekler/efeler, kültürel şizofreniye uğrayan toplumda, geleneği devam ettirici bir role bürünmüş, bir kez daha bir *değer* alanını doldurmuştur. Süreklilik, zihnimizde düzen, süreksizlik ise kaos ile özdeşleştirilir. Ani bir değişimin, "bıçak gibi kesilmek" deyiminde olduğu gibi, acı verici, yaralayıcı bir aletle birlikte anılması tesadüf değildir. Çünkü hayatın olağan akışının kesintiye uğraması rahatsızlık vericidir. "Eğer bilinç, modernliğin başlangıcındaki bunalımlara tarihsel olarak katlanmış olsaydı değişimlere ayak uydurabilirdi; durum böyle olmayınca dayanak noktası bulamayan yeni fikirler, tarihsel olarak aynı ölçüyle ölçülemez olan bir zemine yamalanmaktadırlar" (Shayegan 1991: 69). Cesaret sahibi, kahraman, sevdiğine sahip çıkan zeybek/efe, bu yönleriyle geleneğin sürdürücüsü olarak bir *değer* alanını doldurabilmiştir.

Gelenek, belli bir insan topluluğunda uzun süredir var olan inanç, alışkanlık veya eylem biçimlerini içine alan kültürel bir değerdir. Buna bağlı olarak "değişiklik [de] tabii olarak kabul edilen bir şey değildir çünkü statik bir idealden ayrılmazdır. Bu değişme tehlikeli bir iştir, durdurulması ve eski duruma dönülmesi gerekir. Zaten, değişikliğe kötü niyetli kimseler sebep olmuştur" (Mardin 1991: 2345). Bu algının başlıca sebebi, "modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları[nın] bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde sökü� çıkarmış [olmasıdır]" (Giddens 2016: 12). Bu algının Türk romanında önemli ölçüde temsil edildiğini görürüz. Bir başka deyişle, zeybekler/efeler romanımızda yalnızca romantik-milliyetçi bir söylem etrafında kurgulanmakla kalmamış, bu söylemin bir *değer* alanına karşılık gelmesi sayesinde Türk modernleşmesinin özgül yanlarından birinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Kantarağasızâde'nin *Âdil Mevlâ*'sında geçen şu satırlar, geleneğin önemli bir yanını temsil eden aile ve namus olgularıyla ilgilidir: Deli Mehmet'e ırz babına el atmak olsaydı bunca yıldır yaşamazdı. Başkasının kaltağı zümrütlü haşe de olsa üstüne binmek Efelikte yoktur. Benim kaltağıma da göz dikenin bağırını kızıl kana boyarım ha!" (Kantarağasızâde 1927: 36). Buna yakın bir örneği *Çakırcalı Efe*'deki şu satırlar verir:

İsrar ettiler, tehdit ettiler, adam dayattı. İşi Çakırcalı'ya nasıl açacaklardı? Karaköyü kırıp geçirirdi. Kızı da çeker alırdı! Ama kızın babası biliyordu ki Çakırcalı kızını kendi rızası olmadan, aşktan ölse de çekip almaz. Çakırcalı ilkelerine sadık adamdır. İlkelerinin birincisi de ırza ilişmemek, kimsenin karısına yan gözle bakmamak (Kemal 1980: 100).

Fatma'nın babası, Çakırcalı'nın delicesine âşık olsa bile kızının rızası olmadan onu çekip alamayacağından emindir. Bunun nedeni zeybeklerin/efelerin temsil ettiği *değer*

alanının sağlam bir sosyolojik zemine yaslanmış olmasıdır. Çakırcalı'dan "ilkelerine sadık adam" biçiminde söz edilmesi de aynı bağlamda değerlendirilebilir. Bu güven hâli, zeybekleri/efeleri değer kategorisinde ele almamızı sağlar. Kadına duyulan saygının temsil edildiği bir diğer alan da geleneksel halk danslarıdır. Bilindiği gibi "geleneksel danslar, temelde kendi içinde ritüelini gerçekleştirdiği folklorik alanlardan da beslenerek gelişmektedir" (Acet 2019: 5). Zeybek oyununun yaygın figürlerinden biri efenin dizi üzerinde çöktüğü figürdür. Bu figürün özelliği efenin yalnızca kadın(ı) önünde diz çöküyor olmasıdır. Burada dikkat çekici olan yalnızca kadına duyulan saygı değil; aynı zamanda törenin, yani geleneğin devamlılığına verilen önemdir. Efe için töre nesilden nesle aktarılan bir *değer*dir:

Bundan sonra artık efelik töresince hareket edeceklerdi. Hacı akıldanelikten vazgeçip kızan oluyordu. Efelik töresince hiç bir kızan hiç bir sual soramaz; ne yapalım, nereye gidelim, bu oldu, bu olmadı diyemezdi. Efe bir şey soracak olursa o zaman cevap verilirdi. Efenin sözünden hiç bir kızan çıkamaz, bir hareketine itiraz edemezdi. Törenin dışına çıkan, en küçük bir itirazda bulunan kızan haklı da olsa kurşunu yerd. Çetede tek hâkim efeydi. Sözünün üstüne söz, dileğinin üstüne dilek olmazdı (Kemal 1980: 41).

Yukarıdaki satırlar kendi içinde düzeni sağlamaya çalışan bir geleneğin yansımasıdır. Bu gelenek, çok başlıktan ziyade değerler dünyasına önem veren, adaletle ve erdemle davranan bir liderin izinden gitmeyi önceleyen geleneksel bir tavrın da işaretidir. Böylece zeybek/efe bir kez daha geleneğin sürdürücüsü rolünü üstlenmektedir.

Sonuç

Kendilerine özgü gelenek ve ritüelleriyle yüzyıllardır varlıklarını sürdüren zeybekler/efeler Hobsbawm'ın sosyal ya da soylu eşkıyalık nitelemesinin de dışına çıkarak büyük oranda, kültürel değer alanlarını doldurmuşlardır. Bu alanlar modernitenin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle kültürel şizofreniye tutulmuş geleneksel toplum için son derece önemlidir. Çünkü bu değerler kaosun karşısında düzen, süreksizliğin karşısında süreklilik, karmaşanın karşısında huzur ile özdeşleştirilmektedir. Tarihi ve sosyolojik bakımdan geleneksel toplumun kültürel değerleriyle uyumlu bir zeminde varlığını sürdüren zeybeklerin/efelerin, kurgusal metinlerde de bu değer alanları üzerinden temsil edildikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışma için örneklem olarak seçilen ve üzerinde değersöküm gerçekleştirilen metinlerde zeybeklerin/efelerin adaleti tesis eden, inancını koruyan ve geleneği sürdüren birer romantik eşkıya olarak temsil edildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Zeybeklerin/efelerin araştırılması yalnızca Batı Anadolu eşkıyalık geleneğinin ortaya konması bakımından değil, Türk modernleşme tarihinde değer alanlarına gösterilen tepkilerin açığa çıkarılması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bu türden okumalar Türk modernleşmesinin ve diğer Batı-dışı modernleşme deneyimlerinin özgül şartlarının anlamlandırılması için de önemlidir. Bu alanda yapılacak benzer çalışmalar kültür tarihi bakımından *değer* üretmeye devam edecektir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Hobsbawm'ın "noble bandit" tanımlaması bizim "değerli eşkıyalık" tanımımızla bazı benzerlikler göstermekle birlikte, temsil ettikleri alanlar bakımından ayrılmaktadır. *Noble* ("soylu/asil"), "cesaret, dürüstlük ve başkalarına özen gösterme gibi insanların hayran olduğu güzel kişisel niteliklere sahip olmak veya bunları göstermek" (Oxford 2015: 1014) iken, *value* ("değer"), "hayatta neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair [geliştirilmiş] inançlar bütünüdür" (Oxford 2015: 1668). Böylelikle Hobsbawm'ın işaret ettiği "soylu/asil soyguncu"nun davranışı bir statüye karşılık gelirken, zeybekler/efeler aracılığıyla temsil edilen davranışlar

birer değer alanına karşılık gelir. Bu nedenle Hobsbawm'ın "noble bandit"i, erdemliden ziyade soylu eşkıyaya yakındır. İngilizce'de "noble"ın diğer anlamının, "yüksek sosyal statülü bir aileye ait, soylulara ait" biçiminde oluşu, Hobsbawm'ın bu tanımlamasının evrensel bir öze sahip olan değerden ziyade, sosyal ve hiyerarşik bir öze sahip olan statüye karşılık geldiğini göstermektedir.

2. Zeybekler/efeler kurgusal metinlerde şüphesiz yalnızca olumlu değil, olumsuz yönleriyle de temsil edilmektedir. Bu çalışmanın amacı zeybeklerin/efelerin olumlu bir çerçevede kurgulandığı metinlerde, onların Türk modernleşmesi sürecinde ortaya çıkan değer yitimi olgusu ile olan bağlarını irdelemektir.

KAYNAKÇA

- Acet, Cemal, "Dans Üzerine Yeni Yaklaşımlar: Zeybek Dansı Hareket Semiyotikleri ile Çağdaş Dans Kareografisi", *Eurasian Journal of Music and Dance* 15 (2019): 1-13.
- Ahmet Vefik Paşa. *Lehçe-i Osmanî*. Dersaadet, 1889.
- Ali, Sabahattin. *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Everest Yayınevi, 2019.
- Aristotle. *Politics*. Çev. H. Rackham, Cambridge: Harvard University Press, 1959.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Empire Route to State Centralization*. Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 1994.
- Brooks, Peter. *The Melodramatic Imagination: Balzac, Henry James, Melodrama, and the Mode of Excess*. New Haven ve London: Yale University Press, 1995.
- Blok, Anton, "The Peasant and the Brigand: Social Banditry Reconsidered". *Comparative Studies in Society and History* 14/4 (1972): 494-503.
- Campbell, Joseph. *Doğu Mitolojisi: Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Cassia, Paul Sant. "Banditry, Myth, and Terror in Cyprus and Other Mediterranean Societies" *Comparative Studies in Society and History* 35/4 (October 1993): 773-795.
- Chen, Jianguo, Figures of Robin Hood in the Chinese Cultural Imaginary, *Images of Robin Hood: Medieval to Modern*. Ed. Lois Potter ve Joshua Calhoun, Newark: University of Delaware Press, 2008, 217-33.
- Dural, Halil. *Bize Derler Çakırca: 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*. İstanbul: Tarih Vakfı, 2005.
- Düzgün, Dilaver. "Divanü Lüğati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılıyan Kavramlar" *TAED: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 35 (2007): 201-215.
- Foucault, Michel. *The Archeology of Knowledge and The Discourse on Language*. Fransızca'dan Çev. A. M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books, 2002.
- Gannon, Martin J. [Ve Diğ.] "Cultural Metaphors as Frames of Reference for Nations: A Six-Country Study, *International Studies of Management & Organization* 35/4 (2005-6): 37-47.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Gözütok, Türkan. "Eşkiyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatında İzdüşümü", *Türkbilgi: Türkojoloji Araştırmaları Dergisi* 21, 2011, 49-72.
- Gülenç, Kurtul. "Edmund Husserl'de Başkasının Beni Sorunu ve İntersubjektivite Kavramı" *Kilikya Felsefe Dergisi* 1 (2014): 19-39.
- Hammer, Stephanie Barbé. *Schiller's Wound: The Theater of Trauma from Crisis to Commodity*. Wayne State University Press, 2001.
- Hartmann, Nicolai. *Ethics*. Çev. Stanton Coit. Londra: George Allen, 1932.
- Hobsbawm, Eric. *Bandits*. New York: Pantheon Books, 1981.
- Hornby, Albert Sydney. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Editör Jonathan Crowther. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Husserl, Edmund. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Çev. David Carr, Evanston: Northwestern University Press, 1970.
- Kantarğasızade Ömer Selahaddin. *Adil Mevlâ*. [İstanbul: Şirket-i Mürrettibiye Matbaası, 1927], Haz. Murat Lüleci. İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yayınları, 2021.
- Kemal, Yaşar. *Çakırcalı Efe*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1980.
- . *İnce Memed*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958.
- Lakoff, George ve Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Oğuz, M. Öcal. "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği", *Millî Folklor* 82 (2009): 6-12.
- Özçelik, Ali. "Batı Anadolu Eşkiyalığının Bir Mit Haline Geliş Serüveni" *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* II/5, 2019: 333-360.
- Öztoprak, Betül, Türk Romanında Efelik ve Efeler Üzerine Bir İnceleme. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2016.
- Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Rahill, Frank. *The World of Melodrama*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1967.

- Recaizade Mahmut, Ekrem, *Araba Sevdası*. Haz. Seyit Kemal Karaalioglu. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- Schmidt, Jan. *Through The Legation Window 1876-192: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*. İstanbul (Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut: Leiden), 1992.
- Shayegan, Daryush. *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*. Çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları, 1991.
- Shaw, Brent D. "Bandits in the Roman Empire" *Past & Present* 105 (Nov. 1984): 3-52.
- Singer, Ben. *Melodrama and Modernity: Early Sensational Cinema and Its Contexts*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Smith, James L. *Melodrama*. London ve New York: Routledge, 2018.
- Sophoulis, Panos. *Banditry in the Medieval Balkans: 800-1500*. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2020.
- Tanpınar, Ahmet H. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- TDK *Türkçe Sözlük*. Haz. Şükrü Haluk Akalın [ve başk.] Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Tylor, Edward B. *Primitive Culture*, Londra: John Murray, 1871.
- Ulaş, Sarp Erk. *Felsefe Sözlüğü*. Haz. A. Bâki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.
- Yaltrık, Mehmet Berk. "İsyan ve İtaat: Anadolu'da Eşkîya Motifinin Dönüşümü" *Kırım Haber Ajansı* (2 Şubat 2020) 4 Ocak 2022. <<https://qha.com.tr/opinion/isyen-ve-itaat-anadolu-da-bir-motifin-donusumu/>>
- Yetkin, Sabri. *Ege'de Eşkîyalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Nusret. *Suç ve Ceza: Türk Romanında Eşkîyalık*. İstanbul: Libra Kitap, 2020.